

Podněty Berndta Hamma pro interdisciplinární teorii tradice

Jaroslav Vokoun

K základům interdisciplinární teorie tradice, jejíž vypracování je cílem mezinárodního projektu Centra ekumenické teologie TF JU v Českých Budějovicích, je jistě nutná i solidní teorie dějin jako teorie časoprostoru, v němž se traditum traduje. Bohužel i pro historickou vědu platí to, co bylo diagnostikováno a kritizováno jako příznačný rys současné vědy, totiž nechť k tvorbě teorie a sebeomezení na hledání stále speciálnějších a detailnějších nuancí.¹ V historiografii se toto pojí ještě s obvyklou skepsí současných historiků k universálním „dějinám lidstva“ a možnosti poznání obecných zákonitostí dějin.

Přesto se setkáváme s pokusy navrhnout abstraktní interpretační modely aspoň pro určité speciální oblasti jako například událost a průběh reformace. Zdá se, že by stálo za to prozkoumat možnost jejich zobecnění i na jiné oblasti a komplexy témat. V této práci chceme představit interpretační model teorie reformace (reformationstheoretisches Erklärungsmodell), navržený Berndtem Hammem.² Domníváme se, že tento model by mohl být užitečný i pro teorii tradice.

Hammův návrh je prostý – uvést do bádání o reformaci model emergence, který je již dávno využíván v jiných vědních disciplínách, a sice právě v oněch rychle se rozvíjejících jako je kognitivní věda nebo různé teorie komplexních systémů. Po stručném představení navrhovaného modelu na základě jednoho Hammova textu bychom chtěli kriticky posoudit jeho pokus (konkrétně: precizovat jeho pozici a položit mu několik otázek)³ a konečně zvážit, jak by bylo možné tento model aplikovat a rozvinout v teorii tradice.

¹ Srov. Kieran HEALY, „Fuck nuance,“ *Sociological Theory* 35, č. 2 (2017): 118–127.

² Berndt Hamm, narozen 1945, v letech 1984–2010 profesor pro novější dějiny církve na universitě v Erlangen, od r. 2008 dosud vede projekt vydávání Bucerových spisů (od 2018 je projekt převeden na Augustana-Hochschule Neuendettelsau). Těžištěm jeho bádání je teologie zbožnosti 14. až 16. století.

³ Profesor Hamm považuje náš výklad jeho modelu za korektně podaný; k námi kladeným otázkám se vyjádřil v tom smyslu, že by považoval za dobré, aby v našem textu zůstala odpověd' na ně otevřená další diskusi.

1. K PŘEDSTAVENÍ HAMMOVA MODELU

Ve své studii „Emergenz der Reformation“⁴ konstatuje Hamm, že v bádání o reformaci se hledá heuristický model, který by je vyvedl ze slepých uliček jednostranných redukci a který by pojal reformaci jako etapu pozvolného procesu proměny ze středověku se silnými prvky kontinuity a současně jako kontingentní událost rapidní systémové změny a epochální transformace se silnými prvky zlomu a skoku oproti středověku.⁵ Od šedesátých let (práce Heiko Obermanna) existuje nový přístup k dějinám reformace, který jsme my teologové ještě zřejmě nevzali dost vážně (pokud jsme ho zaregistrovali),⁶ totiž zdrůrazňování kořenů reformačních prvků v předreformační středověké tradici.⁷ Tento nový, i ekumenicko-teologicky velmi důležitý přístup, vede ovšem snadno k opačné jednostrannosti: Přehlíží se pak inovace, kterou reformace znamenala. A zde se Hamm domnívá, že v konceptu emergence nachází model (u některých autorů spíše jen metaforu), který dovoluje vidět na jedné straně jednotlivé reformační komponenty už v předreformační církvi („gegenüber einer traditionell überpointierenden kirchenhistorischen Umbruchsthese“),⁸ a na druhé straně ukázat, že to, co je na reformaci nové, nelze prostě jen vydedukovat z těchto předreformačních prvků. Zdrůrazňování kontinuity spojuje Hamma zvláště s dílem

⁴ Srov. Berndt HAMM, „Die Emergenz der Reformation,“ in *Die Reformation – Potentiale der Freiheit*, ed. Berndt Hamm – Michael Welker, Tübingen: Mohr Siebeck, 2008, s. 1–27.

⁵ Tamtéž, s. 2.

⁶ Zde vidím velké nebezpečí přinejmenším pro nás teology, že totiž negujeme jednu fázi, dříve než jsme ji pozitivně recipovali. Ale tato fáze je v jistém smyslu v Hammově modelu (řeceno s Hegelem) „aufgehoben“, totiž nejen negována, ale také uchována a pozvednuta do vyššího kontextu. K zasazení reformace do pozdního středověku se lze dočíst důležité informace kromě u Leppina také u Hamma, například srov. Berndt HAMM, „Wie innovativ war die Reformation?“ *Zeitschrift für Historische Forschung* 27, č. 4 (2000): 481–497.

⁷ S tím souhlasí i Hamm: „Generell gibt es keine Gestalt der Reformation, die der prägenden Herkunft aus vorreformatorischen Wurzeln nicht Entscheidendes verdankt; und es gibt keine theologischen Ideen, keine gottesdienstlichen Veränderungsperspektiven, keine Frömmigkeitsäusserungen, keine kirchenpolitischen Kräfte und keine sozialen Impulse der Reformation, die nicht einen Vorlauf im 14. bis frühen 16. Jahrhundert hatten und ohne diese spätmittelalterliche Dynamik verstanden werden könnten. Das gilt selbst für die reformatorischen Ausschliesslichkeitsformulierungen ‚solus Christus‘, ‚sola gratia‘, ‚sola fide‘ und ‚sola scriptura‘“ Srov. HAMM, „Die Emergenz der Reformation,“ s. 7.

⁸ Srov. tamtéž, s. 6.

jeho kolegy Leppina: Reformace vznikla „podle Leppinovy představy selektivním posílením určité pozdně středověké dynamiky změny, tzn. posíleného rozvinutí zvláště protischolastických (scholastikkritischen), zníterňujících, laických a decentralizujících tendencí“.⁹

Při všem souhlasu s Leppinem vidí Hamm jeho představu jako nedostatečnou:

Tento model průběhu, který chápe reformaci jako proces posílení a selektivního vyhrocení pozdně středověkých tendencí, nestačí k tomu, abychom porozuměli celkově charakteru reformace jako inovace a rozbití systému.¹⁰

Podle Hamma se zde jedná i o převrat měnící celý systém a o kvalitativní skoky a zlomy, které „v pohledu z pozdního středověku nebylo lze ani vidět ani plánovat ani prognostikovat a ani je nelze při zpětném pohledu odvodit z pozdně středověkých tendencí“.¹¹ Zde již Hamm v podstatě formuloval operativní definici emergence: emergentní jakožto nepředpověditelné a neodvoditelné (neredukovatelné).¹² Nebo později z jiného hlediska: „Mnohé dílčí aspekty celku, který nazýváme reformací, nejsou nové; nový však je celek ve svém smísení starého a nového“¹³ – tedy emergence jako vznik nového celku, jehož vlastnosti nelze vysvětlit z dílčích komponent. A dále,¹⁴ ilustrováno na příkladu: „Luthерово nové pojetí ospravedlnění je skoro již logickým pokračováním a přece kontingentním kvalitativním skokem“. A souhrnně:¹⁵

Z toho by mohlo být zřejmé, co chápou pod pojmem inovativní skoky a zlomy reformace. Viděli jsme, jak tyto pregnantní cézury byly vždy spojeny s určitými

⁹ Tamtéž, s. 5.

¹⁰ Tamtéž, s. 8.

¹¹ Tamtéž, s. 9n.

¹² Teologickou inspiraci našel Hamm u svého přítele systematika, zejména v jeho pojetí emergence Božího království: „Der Ausdruck ‚Emergenz‘ sucht dieses sogenannte ‚Sich-Verändern‘ des Ganzen, diese Veränderung, die das neue ‚Mehr‘ hervorbringt, im Blick auf die Konfigurationsveränderungen der Teile, im Blick auf die Veränderungen ihrer Wechselwirkungen zu erfassen. Er nötigt dazu, relativistisch zu denken. Er verlangt, zwei oder mehr Zusammenhänge von Entitäten oder Ereignissen im Blick auf Konfigurationsveränderungen zu vergleichen, die zu einer sogenannten ‚neuen Ganzheit‘ führen“. Srov. zvláště odstavec III. Michael WELKER, „Das Reich Gottes,“ in *Evangelische Theologie* 52, č. 6 (1992): 497–512.

¹³ HAMM, „Die Emergenz der Reformation,“ s. 10.

¹⁴ Tamtéž, s. 12.

¹⁵ Tamtéž, s. 14.

vlákný tradice (Traditionssträngen) a inovativními posuny pozdního středověku, a přesto znamenají v dějinách něco zcela nového, spontánního a dynamického (Ereignishaftes), co přerušuje linie středověké tradice a inovace. Něco zakladatelsky cizího vstoupí do dějin, co v této cizorodé jinakosti nelze historicky asimilovat do rámce obvyklého a myslitelného. Původ je v reformaci spojen s událostí, kontinuální proces s kontingencí, která ukončí kontinuální průběh.¹⁶

Závěrem je třeba ještě zdůraznit následující: Ačkoli Hamm mluví do slova o „vysvětlujícím modelu“ (Erklärungsmodell), chce respektovat kauzální nevysvětlitelnost faktického průběhu reformace a výslovně se obrací proti „posedlosti minulých generací vysvětlováním“ (Erklärungswahn früherer Generationen).¹⁷

2. KE KRITICE

Nejprve je třeba vyjasnit, jaké pojetí emergence B. Hamm přesně zastává. Při hledání odpovědi na tuto otázku se přidržíme klasifikace, navržené Achimem Stephanem v *Encyclopedia of Cognitive Science*.¹⁸ Stephan řadí varianty pojmání emergence do logického systému, přičemž výchozím pojmem mu je „weak emergentism“, kterým se míní v podstatě jen objevení nového fenoménu. Od tohoto pojetí rýsuje dvě linie, jednu k synchronnímu a druhou k diachronnímu pojetí. Synchronním pojetím se myslí především neredukovatelnost stavu systému na jeho prvky. K výkladu historického vývoje ovšem přichází v úvahu zjevně jen diachronní linie. Zde může emergence znamenat prostě jen „novelty“ a potud zůstává v rámci redukcionistického paradigmatu. Stephan to označuje jako Weak diachronic emergentism. Hamm jistě míní nové, ale ještě mnohem více, i jeho nepředpověditelnost. Sledujme tedy dále Stephanovu linii: Zahrnutím „unpredictability“ vede k Diachronic structure emergentism, který je také ještě myslitelný v rámci redukcionismu, třebaže uznává omezenou možnost předpovědi budoucího stavu systému. U Hamma je evidentně míněno ještě něco více, kromě novosti

¹⁶ V poznámce pod textem (Nr. 22) říká Hamm s odvoláním na novozákonníka Hanse Wedera, že i Ježíšovo zvěstování mělo analogický vztah k ranému judaismu.

¹⁷ HAMM, „Die Emergenz der Reformation“, s. 25.

¹⁸ Achim STEPHAN, „Emergence,“ in *Encyclopedia of Cognitive Science*, ed. Lynn Nadel, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/0470018860> [zveřejněno 15. 1. 2016, cit. 15. 1. 2020].

a nepředpověditelnosti také neredukovatelnost (neodvoditelnost) historických událostí. Tomu u Stephana odpovídá jediné Strong diachronic emergentism, který splňuje všechny tři charakteristiky.¹⁹

Na konci svého textu o emergenci ovšem Hamm říká, že „jako církevní historik by chtěl přesto uzavřít výklad vyznáním sympatií k prosté představě emergence“²⁰ (míněna je zřejmě slabá emergence ve smyslu Stephanově), aby se distancoval od Foucaultem propagovaného „seriálového dějepisectví“, „které by chtělo rozložit dějiny na nejmenší jednotky diskontinuálních událostí a dat a pak je poskládat jako puzzle. Tento atomizující přístup má své metodické oprávnění, ale na druhé straně je třeba zohlednit, jak jsou historické skoky zasazeny do procesuálních, v čase rozvinutých pozvolných postupů, a tím do kontinuity trvání a proměny.“²¹ Zdá se mi však, že zde jde Hammovi spíše o metodiku psaní dějin než že by skutečně hájil slabé pojetí emergence. Jak ostatně říká Esposito,²² emergence je kontinuita a zlom v jednom.

Druhou otázkou, jíž se zde chceme zabývat, je, nakolik Hamm využívá možnosti konceptu emergence. V první části jeho studie se zdá, že mu jde pouze o využití možností konceptu emergence jakožto heuristického modelu historických procesů, ale v poslední části uvádí i jiné prvky spojované s pojmem emergence v příslušných teoriích. Hamm zmiňuje „komplexní systémy“,²³ v jejichž rámci k emergenci často dochází. Dále je však nespecifikuje. Hammovi vděčíme za to, že ukazuje pluralitu předreformační církve a v tomto smyslu také ukazuje to, co podle teoretiků systémů většinou přehlízíme, totiž „intraspecies complexity“, bez níž nelze emergenci pochopit. Možná by ale bylo užitečné prozkoumat vznik reformace z hlediska CAS (complex adaptive systems) popř. MAS

¹⁹ Problém využití konceptu emergence v historiografii a teorii tradice spočívá ovšem také v tom, že většina teoretiků emergence se nezabývá diachronní, ale přednostně synchronní emergencí. Ve své monografii o emergenci tvrdí Stephan, že diachronní emergence byla tématem dvacátých let. Srov. Achim STEPHAN, *Emergenz. Von der Unvorhersagbarkeit zur Selbstorganisation*, Dresden: Universität Karlsruhe, 1998, s. 69n. – Pro autora socializovaného v reálsocialismu je ostatně překvapivé, že západní autoři neanalyzují téma přechodu kvantity v kvalitu jako analogie emergence, třebaže Stephan ve zmíněném spise (s. 253) registruje blízkost sovětských dialektických materialistů jako byl Deborin pojmu emergence.

²⁰ HAMM, „Die Emergenz der Reformation,“ s. 26.

²¹ Tamtéž, s. 26.

²² Srov. Elena ESPOSITO, „Ist ein Gedächtnis der Emergenz möglich?“ in *Blinde Emergenz?* ed. Thomas Wägenbaur, Heidelberg: Synchron, 2000, s. 76.

²³ HAMM, „Die Emergenz der Reformation,“ s. 24.

(multi agent systems) a pravidel jejich chování²⁴ – také koncept vzniku nových CAS v rámci starých CAS.²⁵ Lze – jak je tomu u emergentních skoků obvyklé – klást otázku, zda také reformace nejen vykazuje kontinuitu se středověkou církví, ale zda emergence nebyla spojena s předreformační blokací vývoje a odpovídající stagnací?

Hamm zmiňuje komunikaci, která (podle Luhmanna) je již sama emergentní a vede k dalším emergencím. Co Hamm asi neukazuje tak jednoznačně, je dualita vývoje, tedy v tomto případě současnost emergentních a dissipativních procesů. Podle Schweitzera je emergence důsledkem kolektivních interakcí. Hamm opravdu ve svém příspěvku mluví o interakcích v systému, důležitých pro pochopení emergence. Teoretikové systémů však zdůrazňují i důležitost typů interakcí. U Hamma tomu snad odpovídá důraz na knihtisk – ale byly tu i jiné změny v typech interakcí? (Snad sem patří i nový vztah šlechty k řízení církve?).

K emergenci dochází v zásadě jen třemi způsoby, kromě extinkce a rozpadu je to i tunelový jev (Tunneleffekt, quantum tunneling). Platí to i pro reformaci?

Ekumenický fundamentální teolog samozřejmě nemůže radit církevnímu historikovi, jak má zkoumat církevní dějiny, ale možná může předložit církevnímu historikovi určitá desideria.²⁶ K nim patří například otázka, která autora tohoto článku odedávna znepokojuje, zda reformaci máme (v Luhmannově smyslu) vidět jako stupňování komplexity v situaci nově vzniklé a nově strukturované komplexity v okolí systému náboženství, nebo spíše jako redukci komplexity středověké církve, která „agregovala“ příliš mnohé a zřejmě i heterogenní prvky? Nebo je třeba redukci komplexity vidět až v protireformaci?

A speciálně z ekumenického hlediska: Co znamená pro reformaci, že CAS jsou self-similar a že tato jejich selfsimilarity se opakuje v nové CAS? Co je v těch systémech variantní a co invariantní?

²⁴ Srov. Jochen FROMM, *The Emergence of Complexity*, Kassel: Kassel University Press GmbH, 2004, s. 11nn. Text je internetově volně přístupný na webu university v Kasselu, takže zde čtenář snadno najde vysvětlení Frommem zavedených pojmů: <https://www.uni-kassel.de/upress/online/frei/978-3-89958-069-3.volltext.frei.pdf> [cit 15. 1. 2020].

²⁵ Tamtéž, s. 115nn.

²⁶ Srov. Jaroslav VOKOUN, „Pia desideria aneb co jako teolog očekávám od ‚církevní historiografie‘,“ in *Eseje o povaze církevních dějin*, ed. Jiří Hanuš, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, s. 173–181.

U reformace se zdůrazňuje její anti-hierarchický hrot. CAS jsou ovšem hierarchické a i proto jsou emergentní. Pokud spolu s Hammem (pokud mu správně rozumím) vidíme pokračující emergenci i po dokonání církevního rozkolu, nebylo by pak třeba položit si také otázku, k jaké faktické hierarchizaci reformačního systému mezitím došlo?

A speciálně v případě kolegy Hamma, jemuž vděčíme za studie k ranému stadiu reformace: Co soudí o Schweitzerově koncepci,²⁷ doporučující mesoskopické hledisko, tedy předpokládající stadium (či řadu následných stadií), kde je pozorovatelný přechod od mikroskopického k emergentnímu makroskopickému stadiu? Kde by toto stadium (stadia) lokalizoval v reformační době?

Teolog musí přednést ještě jeden kritický bod, třebaže ví, že jej církevní historik nemůže akceptovat (a sice z principiálních důvodů nemůže). B. Hamm zdůrazňuje, že konceptem emergence nechce opustit prostor kritické vědy (tedy patrně její princip vysvětlovat svět etsi Deus non daretur). Podle Hamma je potřebný „heuristický model, který je dost inteligentní, aby i to, co je na reformaci historicky nevysvětlitelné, zakotvil jako integrativní součást historicky plausibilního modelu průběhu, aniž by si vzal ku pomoci nějakou ‚transcendentní‘ instanci k jeho vysvětlení“.²⁸ Podobně i dále:²⁹

Na tomto místě bych chtěl zdůraznit: Odmítnutí jednoduchého modelu procesů a důraz na kontingentní události, skoky a zlomy není podle mého pochopení ústupem do oblasti nevysvětlitelného ani numinozně mytické operování s „tajemným v dějinách“. Naopak: Jedná se o veskrze racionální krok od prostého ke komplexnímu modelu emergence, který právě i nevysvětlitelné faktory historických skoků zahrnuje do komplexně vysvětlující teorie.

Teolog, pokud není deista nebo neredukuje Boží jednání ve světě na „causae secundae“, však má naději, že reformaci nelze vysvětlit bez „transcendentní instance“.³⁰ Ale tento problém „emerguje“ právě až na rovině teologie.³¹

²⁷ Frank SCHWEITZER, „Emergenz und Interaktion,“ in *Blinde Emergenz?* ed. Thomas Wägenbaur, Heidelberg: Synchron, 2000, s. 56.

²⁸ HAMM, „Die Emergenz der Reformation,“ s. 2.

²⁹ Tamtéž, s. 15.

³⁰ Pokud mluvíme o „naději“, není to výrazem znevažování vlastní disciplíny, ale výrazem toho, že právě ohledně reformace je tato otázka interkonfesijně kontroverzní. Ale, jak překvapivě ukázaly autorovy rešerše při psaní učebnice teologie dějin, ani

Pokusili jsme se identifikovat, které impulsy využil B. Hamm pro historické bádání z literatury, kterou uvádí.³² Hamm však tyto impulsy dále rozvíjí a ukazuje důležitost celkové konstelace určité situace (Konstellation einer Gesamtlage), „v níž mnohé jednotlivé emergentní ideje a impulsy, navzájem na sebe narážející a posilující se, mohou nabýt rozsahu velkého zlomu proměňujícího systém“.³³ Zdá se, že tato myšlenka je u Hamma emergentní, tedy jde nad to, co mohl najít v uvedené literatuře a není z toho bezprostředně odvoditelná.

3. K MOŽNOSTI APLIKACE V TEORII TRADICE

Hammův impuls je pro hledanou interdisciplinární teorii tradice závažný z hlediska toho, že tradice je obvykle pojímána jako kontinuita; v teologické argumentaci pak patří doložení možnosti odvodit nové ze

obecně není mezi teology, a to ani římskokatolickými, zásadní shoda v tom, že a jak Bůh v dějinách jedná. To, že Bůh jedná a jak, se pokoušíme doložit v uvedené práci (vyjde). Naše pozice tedy je, že tradování pokladu víry se děje „lidskými zmatky a Božím vedením“, je tedy tématem pro sekulární disciplíny i pro teologii.

³¹ Teologický výklad emergence nacházíme u Pannenberg. Zdá se mi však, že tím nemá být vyloučeno „přirozené“ vysvětlení procesů: „The doctrine of evolution is open to a theological interpretation (...) as describing a process of emergence (...) The element of contingency in this concept of emergent evolution secures its openness to the creative activity of God in this process.“ (Wolfhart PANNENBERG, „Human Life: Creation versus Evolution? [1998],“ in *Natur und Mensch – und die Zukunft der Schöpfung: Beiträge zur Systematischen Theologie*, Band 2, Göttingen: 2000, s. 119). Pannenberg se přitom odvolává (PANNENBERG, „Human Life: Creation versus Evolution?“ s. 113) na Lloyda Morgana (1923) a jeho pojetí emergence: „Emergence means that in each step of the evolutionary process something new comes into existence, It does not merely ‚result‘ by mechanical necessity from past conditions“. Pannenberg zmiňuje skupinu Lux Mundi, která v tomto pohledu – proti Darwinovi – spatřovala možnost překonání deismu: „...now God could be seen to be active in every new turn of the evolutionary process“ (PANNENBERG, „Human Life: Creation versus Evolution?“ s. 114).

³² *Emergenz. Die Entstehung von Ordnung, Organisation und Bedeutung*, ed. Wolfgang Krohn – Günter Küppers, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1992; STEPHAN, *Emergenz. Von der Unvorhersagbarkeit zur Selbstorganisation*; John H. HOLLAND, *Emergence. From Chaos to Order*, Oxford: Oxford University Press, 1998; *Blinde Emergenz? Interdisziplinäre Beiträge zu Fragen kultureller Evolution*, ed. Thomas Wägenbauer, München/Cambridge (Massachusetts): Synchron, 2000; Jochen FROMM: *The Emergence of Complexity*, Kassel: Kassel University press, 2004; Robert B. LAUGHLIN, *Abschied von der Weltformel. Die Neuerfindung der Physik*, München: Piper Verlag, 2007.

³³ HAMM, „Die Emergenz der Reformation,“ s. 25.

starého k legitimizaci nového. Problém aplikace pojmu emergence tedy spočívá v prokázání kontinuity v diskontinuitě, nebo jinak řečeno v takovém pojetí emergence, které je schopno ukázat emergenci jako svébytnou formu tradování. Vzhledem k tomu, co nám Hamm říká o kořenech nového ve starém, by to však mělo být realizovatelné.³⁴

Jak jsme zmínili výše, nacházíme u Hamma impulsy, které navrhuje využít při studiu tradice jako emergence,³⁵ a sice nejen v jejím slabém, ale i silném smyslu slova: Význam „intraspecies complexity“ předemergentního stavu, význam komunikací a interakcí v systému. Ze zdrojů, které jsou často psány z perspektivy programování počítačů, by bylo možno doplnit význam adaptace a učení (přičemž bývá zdůrazňován význam chybných anticipací pro učení). Zajímavé by bylo asi zvážit význam tvrzení, že „emergent behavior occurs without direction by a central executive“,³⁶ a že „the possibilities for emergence increase rapidly as the flexibility of the interactions increases“,³⁷ přičemž je pozoruhodné, že persistentní, flexibilní organizace emerguje z relativně neflexibilních komponent.³⁸ Studium komplexity a její specifiky by mohlo obecně být dobrou strategií výzkumu tradice jako emergence, rovněž i interakce s jinými systémy a inputu energie z okolí systému.³⁹ Přínosné by mohlo být i studium tzv. Feedback phenomena, o nichž Jochen Fromm⁴⁰ říká, že „arise from local agent interactions and influence them in turn“.⁴¹

³⁴ Co se týče epistemologické hierarchie věd a možností aplikace jejich poznatků v teologii, řídíme se pojetím Nancey Murphy, srov. například Nancey MURPHY, *Anglo-American Postmodernity: Philosophical perspectives on Science, Religion and Ethics*, Oxford: Westview Press, 1997. Srov. příp. náš referát o její koncepci v knize Jaroslav VOKOUN, *Postkritický proud v současné angloamerické teologii*, Praha: Vyšehrad, 2009, s. 192–208.

³⁵ Nadto v Hammem citované literatuře nacházíme impulsy, které nesouvisí bezprostředně s tématem emergence. Např. pro ekumenického teologa je podnětné Teubnerovo pozorování, že typy komunikace a jednání vyloučené „tvorbou okrajů“ (Randbildung) mohou být později v podobě re-entry úspěšně integrovány jako vestavby do systému, čímž vznikají sítě, jejichž logika je více než jedna. Srov. *Emergenz. Die Entstehung von Ordnung*, s. 21.

³⁶ HOLLAND, *Emergence*, s. 6.

³⁷ Tamtéž, s. 7.

³⁸ Tamtéž, s. 82.

³⁹ Tamtéž, s. 76: „Generated complexity is essential to emergence“. Srov. také: „Emergent phenomena often arise from anticipation of the actions of other agents“.

⁴⁰ FROMM, *The Emergence of Complexity*, s. 5.

⁴¹ Ty u něj fungují jako definující: „The name emergence in complex systems is used if there is a feedback from the phenomena to the agent again“. Tamtéž, s. 5. Srov. také: „Complexity emerges from clash of opposite forces, and is characterized by consonan-

Tato tvrzení emergentistů přináší celou řadu aspektů, které lze pozorovat při studiu tradice jako emergentního systému. Je to především spojení integrace a diferenciace, jakož i agregace a inheritance (dědictví). Dále⁴² zmiňuje Fromm ostatně i flexibilitu a stabilitu jako dva rozdílné, ale spojené aspekty v jednom systému. Adaptace slouží podle Fromma ke smíření systému s inovací.

Zajímavá je u téhož autora i problematika zákazů určitých operací či interakcí v daném systému, přičemž při globalizaci lokálních případů prý může docházet k tomu, že prvky pro systém neakceptovatelné byly zpočátku tak nevýznamné, že je obranný systém nezaregistroval a snaha o jejich eliminaci přišla pozdě.

Tématem o sobě by bylo zkoumání vztahu mezi komplexitou a diverzitou (např. zvýšení externí komplexity spojené s úpadkem interní diversity) a s tím spojený nárůst nestability. Fluktuující systémy prý jsou emergentní, ale inovace pak jsou nestabilní. Trvalá komplexita předpokládá podle autorů nové agenty nebo nové formy.

Vlastní problém pro aplikaci na teorii tradice spočívá v tom, že autoři, kteří se zabývají tématem emergence obecně teoreticky, předpokládají znalost pravidel systému. Za komplexitu jako předpoklad emergence totiž vděčí systémy podle Hollanda⁴³ pravidlům: „The rules or laws generate the complexity, and the ever-changing flux of patterns that follows leads to perpetual novelty and emergence“. Proto Holland chce omezit svá zkoumání na oblast, kde jsou známa pravidla: „First of all, I will restrict study to systems for which we have useful descriptions in terms of rules of laws“.⁴⁴ Dále ovšem říká, že emergentní jevy se vyskytují i v doménách, pro něž máme málo akceptovaných pravidel, jako jsou „ethical systems, the evolution of nations, and the spread of ideas“ a že většina z myšlenek, které předkládá, je relevantní i pro tyto systémy, ale jejich aplikace na tomto poli vyžaduje „better conjectures about the laws (if any), that govern their development“. Zda takovéto zákony („if any“), jimiž se řídí historický vývoj, vůbec existují? Nejsou historici v této věci spíše skeptičtí? V dalším výkladu Holland předpokládá, že pravidla jsou

ce in dissonance, regularity in irregularity, cooperation in separation, integration in differentiation, order in chaos, simplicity in intricacy and unity in diversity“. Tamtéž, s. 23.

⁴² Tamtéž, s. 43.

⁴³ HOLLAND, *Emergence*, s. 4.

⁴⁴ Tamtéž, s. 3.

invariantní, mění se pouze věci.⁴⁵ Jako odpověď na tento problém asi můžeme říci, že dějiny tradice sice nevykazují žádné zákonitosti v přísném slova smyslu, ale že jistě existují regularity, jejichž výskyt můžeme s určitou jistotou očekávat, a sice nejen pravidelnosti interakcí, ale i určitá pravidla, kdy lze očekávat přechod (transition) na vyšší úroveň.⁴⁶ Jak je ovšem vidět z textů autorů, kteří se zabývají problematikou emergence z perspektivy humanitních a sociálních věd, problému lze uniknout tím, že se nekonstruují programy, ale popisují se prvky a jejich interakce a konstruují se tomu odpovídající modely.⁴⁷ Je mimochodem nápadné, že autoři z humanitních a sociálních disciplin se často tak či onak vztahují k Luhmannově teorii systémů, a tedy nově promýšlejí teorii systémů z perspektivy emergence.⁴⁸ Jelikož jsme už v dřívějších pracích ukázali možnosti zahrnutí Luhmannovy teorie systémů do interdisciplinární teorie tradice,⁴⁹ není zde třeba návaznost analýzy emergence na teorii tradice dokládat. V podstatě se pouze do centra dostává jeden z momentů autopoietických systémů, který u Luhmanna stojí spíše na okraji.

Holland zdůrazňuje nutnost, ale i možnost konstrukce modelů: „In one sense, all of science is based on model construction“.⁵⁰ Modely rozumí Holland sice computer based models, ale tento pojem u něj sahá velice široko – spolumíněny jsou i mapy, obrazy, atd. Modelování je redukcí

⁴⁵ Tamtéž, s. 4.

⁴⁶ Holland počítá s tím, že lze nalézt i laws of change (transitions function). Srov. HOLLAND, *Emergence*, s. 48.

⁴⁷ Tak např. Hejl, když probírá „Emergenz als wissenschaftlich behandelbares Phänomen“, volí jako východisko „eine Konzeption, die ‚System‘ durch ‚Komponenten plus Organisation‘ erklärt und ‚Komponenten‘ vor allem als durch die in das Systemverhalten eingehenden Interaktionen bestimmt, deren zeitstabiles Muster als ‚Organisation‘ gefasst wird. (...) Systembildung führt also zu Emergenz“. Srov. Peter M. HEJL, „Selbstorganisation und Emergenz in sozialen Systemen,“ in *Emergenz. Die Entstehung von Ordnung, Organisation und Bedeutung*, ed. Wolfgang Kröhn – Günter Küppers, Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1992, s. 288n. Je ale třeba říci, že autoři píšící z perspektivy filosofie poznání či kognitivní vědy bývají k těmto řešením skeptičtí.

⁴⁸ Historici jsou zde patrně výjimkou, v mně známých interdisciplinárních publikacích nejsou zastoupeni. Becker/Becker se pokusili integrovat Luhmannovu teorii systémů do výuky budoucích historiků, ale téma emergence nepatří k bodům, s nimiž seznamují studenty. Srov. Frank BECKER – Elke REINHARDT-BECKER, *Systemtheorie: Eine Einführung für die Geschichts- und Kulturwissenschaften*, Frankfurt/New York: 2001.

⁴⁹ Vgl. z. B. Jaroslav VOKOUN, „Tradition und Evolution?“ in *Interdisziplinäre Traditionstheorie*, ed. Blahoslav Fajmon – Jaroslav Vokoun, Münster: LIT, 2016, s. 108–130. Srov. také Jaroslav VOKOUN, *Dynamika křesťanské tradice*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013, s. 51–79.

⁵⁰ HOLLAND, *Emergence*, s. 12.

toho, co je z určitého hlediska důležité, a v tomto smyslu je i kreativní a inovativní. To se týká zvláště metafor: „The construction of a model of this kind has much in common with the construction of a metaphor“.⁵¹ Tím nás Hollandovy výklady odkazují k úkolu dát v budoucnosti interdisciplinární teorii tradice také tuto abstraktní formu.⁵²

ZÁVĚR

K pochopení relevance výsledků našeho sondování je užitečné představit místo, které mají v našem projektu, tedy kontext, v němž mají význam. Cílem celého projektu je práce na obecné, interdisciplinární teorii tradice, která by byla využitelná i pro tvorbu teologické teorie tradice. Negativně vymezeno, nechceme při tvorbě takové teorie vycházet z dosavadních teorií tradice. Obdobný cíl si kladl i profesor Wiedenhofer ve Frankfurtu, proto jsme naše projekty propojili a navázali na jeho přístupy. Zatím postupujeme tak, že sledujeme přístupy ke zkoumání tradice a procesů tradování (či jejich analogie, pokud daná disciplína nemá vědomí tradice, např. užívá pro totéž pojem kultura). Výsledkem jsou zatím dvě mezinárodní monografie,⁵³ s příspěvky z oblasti filosofie, filologie, etiky, teorie systémů, semiotiky, hermeneutiky, genetiky, teorie kultury, folkloristiky, memory studies aj. V druhém svazku jsou i některé dílčí pohledy teologické. Zda a kdy bude možno uvést tyto různé přístupy do syntézy není zatím jasné, a není to ani nutným cílem – možná se budeme muset spokojit s pluralitou přístupů a modelů a jejich různě širokou interdisciplinární využitelností. Určité společné rysy procesů tradování se rýsují, je ovšem otázkou, nakolik jsou výrazem toho, že je zkoumají odborníci sice z různých disciplín, nicméně z oblasti humanitních věd.

Aplikace závěrů na teologickou teorii tradice je zatím velmi vzdáleným cílem, nicméně je patrné, že bude dvojího rázu, protože dvojího rázu jsou i procesy tradování, které zkoumáme, totiž mají svou lidskou stránku a lze u nich předpokládat i vedení Duchem svatým. Není dů-

⁵¹ Tamtéž, s. 206.

⁵² Náběhy k teologickému modelování srov. Jaroslav VOKOUN, „Die Bibel ist zu Lesen wie... Ein Kapitel poetischer Fundamentaltheologie,“ in *Modellhaftes Denken in der Praktischen Theologie*, ed. Andreas von Heyl – Konstanze Evangelia Kemnitzer, Leipzig: EVA, 2014, s. 205–221.

⁵³ Jaroslav Vokoun, *Traditionstheorie im Gespräch der Wissenschaften*, Zürich: LIT, 2019.

vod pochybovat, že se tradování thesauru víry děje v mnoha ohledech způsobem bez problému popsatelem uvedenými disciplinami, tj. že lze uplatnit hledisko filologické, sociologické, semiotické či že zde fungují zákonitosti individuální i sociální paměti a že dané procesy můžeme popsat i zpětně odvodit z poznaných příčin.⁵⁴ A pak jsou zde zřejmě případy, jako Hammův problém s teorií reformace, kde může být nadějně použit model emergence. Zde pak bude nutné rozlišit, nakolik zde emergence splňuje Hammovu snahu nicméně zůstat na poli moderní vědy (vysvětlovat procesy etsi Deus non daretur) a nakolik je zde možno – a zde teprve teolog bude skutečně v teologii pracovat teologicky – a je nutno jít za tyto hranice.

Z uvedené argumentace by mohlo být zřejmé, že Hammův model emergence by – po zahrnutí kritických poznámek – bylo možné zahrnout mezi modely, jimiž se snažíme postihnout procesy tradování, a sice tam, kde nelze postihnout přímočarý vztah mezi identifikovanými příčinami a výsledným stavem. Článek je z hlediska žánru tím, čemu se v angloamerické literatuře říká *proposal*, tedy předkládá tuto možnost k diskusi, ale neprovádí její aplikaci na konkrétní případy; to zůstává úkolem pro budoucnost. Čtenář by možná uvítal příklady oblastí, kde vidí aplikaci tohoto modelu jako vhodnou. Problém uvedení příkladů spočívá v tom, že uvést příklad znamená současně formulovat tezi, že tento proces není vysvětlitelný z postižitelných příčin. To si mohl dovolit B. Hamm jako historik zabývající se dlouhodobě pozdním středověkem a raným novověkem např. v případě problému ospravedlnění. Mohl-li by autor článku na základě svého dlouholetého zájmu o ekumenickou teologii a o teologickou hermeneutiku, vtěleného i do řady publikací na tato témata, zkusmo navrhnout aspoň jeden případ, kde je patrný vztah mezi biblickým textem a jeho vyústěním v dogmatické tradici, a přece

⁵⁴ Při aplikaci postupů jedné disciplíny v jiné disciplíně je samozřejmě třeba předpokládat svéráznou modifikaci či transsignifikaci, kterou si vynutí nový předmět, ale i zvyklosti a paradigmata disciplín, do kterých jsou aplikovány. To se netýká jen aplikace na teologii: Luhmann v jednom rozhovoru vyprávěl, jaký nesouhlas vzbudila u Maturany Luhmannova aplikace Maturanova pojmu *autopoiesis*; označil ji za naproste nepochopení, přitom Luhmannovo pojetí dobře funguje nejen v sociologii, ale např. i jazyk lze popsat jako autopoietický systém. Spaemann dokonce považoval Luhmannovo zobecnění biologických poznatků za obecnou teorii srovnatelnou s Hegelovou. Nakládání s výsledky a postupy jiných disciplín bude nepochybně narážet, ať už půjde o oprávněnou abstrakci či produktivní nepochopení (ale to je také projevem toho, jak funguje tradování ve vědě).

nelze mezi obojím vidět přímočarý vztah, mohlo by to být např. dogma o papežské neomylnosti. V každém případě asi autor nepochybí, když bude formulovat obecněji: Případy emergence lze očekávat v tradici výkladu Písma a jeho působení. To však je jen pokus o příklad, nikoli teze tohoto článku.

Proposals of Berndt Hamm for the Interdisciplinary Theory of Tradition

Keywords: Emergence; Tradition; Traditions Theory; Interdisciplinarity; Theories of Science; Berndt Hamm

Abstract: The author considers whether and to what extent Hamm's model of emergence can be included among those models in which we try to capture the processes of tradition. This would obviously be appropriate where a straightforward relationship between the identified causes and the outcome cannot be determined. Beyond Hamm's thesis, the author also examines the views of other authors on the issue of emergence. The article is a proposal in terms of genre. Thus, it presents this option for discussion, but does not apply it to specific cases. Cases of emergence can be expected, for example, in the tradition of the interpretation of the Scriptures and its "effective history".

prof. Mgr. et Mgr. Jaroslav Vokoun, Th.D.
Katedra filosofie a religionistiky
TF JU
Kněžská 8, 37001
České Budějovice
jaroslav.vokoun@gmail.com